

Ghid de

artă
creștină

*În amintirea lui
John Higgitt*

Ghid de

artă creștină

Michelle P. Brown

Casa Cărtii, Oradea
2009

Text copyright © 2008 Michelle P. Brown.
Original edition published in English
under the title *The Lion Companion to Christian Art*
by Lion Hudson plc, Oxford, England.
Copyright ©Lion Hudson plc 2008

Translated into Romanian by permission of Lion Hudson plc.

Ghid de artă creștină

Copyright © 2009 Editura Casa Cărții
O. P. 1, C. P. 270
410610 Oradea, România
Tel. / Fax: 0259-469 057; 0359-800 761; 0722-669 566
Email: info@ecasacartii.ro
www.ecasacartii.ro

Citatele biblice sunt luate din Sfânta Scriptură,
traducerea Dumitru Cornilescu

Toate drepturile asupra ediției în limba română
aparțin editurii Casa Cărții.

Traducerea: Antonela Buligă
Editarea de specialitate: Daniel Fărcaș
Corectura: Claudia Dudaș
Tehnoredactarea: Vasile Gabrian (text)

Tipărit și legat în Hong Kong.

Cărțile publicate la Editura Casa Cărții sau alte cărți, inclusiv
catalogul titlurilor disponibile, pot fi comandate pe următoarele
adrese:

Editura Casa Cărții
O. P. 1, C. P. 270
410610 Oradea, România
Tel. / Fax.: 0259-469 057
Tel.: 0359-800 761; 0722-669 566
Email: info@ecasacartii.ro
www.ecasacartii.ro

Lista colaboratorilor

dr. Victoria Avery, Departamentul de istorie a artei, Universitatea din Warwick, Marea Britanie

Emily D. Bilski, Universitatea Ebraică, Ierusalim, Israel

prof. Sheila S. Blair și prof. Jonathan M. Bloom, Colegiul din Boston și Virginia Commonwealth University, Statele Unite ale Americii

prof. Iole Carlettini, Facultatea de Litere și Filozofie, Università di Chieti-Pescara, Italia

prof. Daniela Gallavotti Cavallero, Departamentul de istorie a artei, Università degli Studi della Tuscia, Italia

Meryl Doney, custode, Galeria Hayward, Londra, Marea Britanie

dr. Mark Evans, custode principal al Secției de pictură, Victoria and Albert Museum, Londra, Marea Britanie

dr. Peter Forsaith, custode al Colecției Metodiste de Artă, Universitatea Oxford Brookes, Oxford, Marea Britanie

Donald Jackson, Scriptorium, Hendre, Monmouthshire, Marea Britanie

prof. Herbert L. Kessler, Departamentul de istorie a artei, Universitatea Johns Hopkins, Baltimore, Statele Unite ale Americii

dr. Griffith Mann, curator, Muzeul de Artă Walter, Baltimore, Statele Unite ale Americii

prof. Nancy Netzer, director, Muzeul McMullen, Colegiul din Boston, Massachusetts, Statele Unite ale Americii

rev. Regan O'Callaghan, St. John Bethnal Green, Londra, Marea Britanie

prof. Virginia Raguin, College of the Holy Cross, Worcester, Massachusetts, Statele Unite ale Americii

dr. James Romaine, profesor de istoria artei, The Graduate Center of the City University of New York, New York, Statele Unite ale Americii

prof. Conrad Rudolph, Universitatea din California, Santa Barbara, Statele Unite ale Americii

Cuprins

Introducere 10

Ce este arta creștină?

1 Artă primilor creștini 15

Rădăcini iudaice și greco-romane

2 Sub semnul crucii 25

Constantin și pătrunderea creștinismului în curentul social predominant

3 Martiri și mozaicuri 34

Bisericile timpurii din Italia

4 Răsăritul creștin 47

Artă creștină în Palestina, Armenia, Georgia și Siria

5 Africa 57

Artă bisericilor copte din Egipt, Etiopia și Nubia

6 Noua Romă 66

Împăratul Iustinian și arta bizantină timpurie

7 Artă ortodoxiei 73

Bizanțul și tradiția iconografică

Icoanele din perspectiva unui scriitor de icoane (Rev. Regan O'Callaghan) 92

8 Ascensiunea islamului 95

Islamul și arta creștină

Artă creștină în contexte musulmane

(prof. Sheila S. Blair și prof. Jonathan M. Bloom) 100

9 Barbarii! 103

Artă și reconvertirea Apusului

10 Arta imperială 119

Arta în Imperiul Carolingian și în Imperiul Ottonian

„Cuvinte transmise posterității”: picturi carolingiene ale tălmăcirii și transducerii

(prof. Herbert L. Kessler) 126

11 Crucifixuri, ritualuri și rânduiala creștină 130

Arta anglo-saxonă târzie și reforma benedictină

12 Arta romanică 137

Pelerini, cruciați și stilul european

Estetica monastică și ascensiunea artei gotice (prof. Conrad Rudolph) 155

13 Arta gotică 159

Catedralele, universitățile și urbanizarea

Vitralii medievale: protectori și scopuri (prof. Virginia Raguin) 179

14 Goticul italian 183

Arta și germenii Renașterii

Arta creștină și orașul-stat italian (dr. Griffith Mann) 190

15 Viața culturală a orașelor-stat italiene 194

Umaniști, artiști și ascensiunea Renașterii

Manuscrise, umanism și patronaj în Florența renașcentistă (dr. Mark Evans) 203

16 Apogeul Renașterii italiene 208

Madone, papi și prinți

Imagini de bronz și aramă sunătoare. Semnificația și utilizarea bronzului în contexte creștine

(dr. Victoria Avery) 230

17 Renașterea septentrională 232

Comercianți și meșteșuguri

18 Stăpânirea de sine în vremuri tulburi 239

Reformă, opoziție și ascensiunea protestantismului

Controversa asupra imaginilor în timpul Reformei și Contrareformei

(prof. Iole Carlettini) 252

19 Serenisima Republică Venețiană 256

Meditația mercantilă și prețul artei sublime

De la Contrareformă la baroc: aspecte ale artei Romei

(prof. Daniela Gallavotti Cavallero) 269

20 Protestantismul și Contrareforma catolică 273

Pietate cotidiană, manierism și caracterul teatral al barocului

Rubens și teatrul Contrareformei: imaginarul biblic întrupat

(prof. Michelle P. Brown) 289

21 Epoca Iluminismului 296

Raționalismul, neoclasicismul și noul imperialism

Apariția studiului istoriei artei creștine (prof. Nancy Netzer) 302

22 Renașterea misticii și a romantismului 305

Blake, anticii și arta nonconformistă

Îngăduință, prohibiție, mecenat și metodism. Relația unei denominații cu arta

(dr. Peter Forsaith) 312

23 Credința și originile artei nord-americane 315

Un nou Eden

Arta populară religioasă (prof. Virginia Raguin) 330

24 Inovația industrială, nostalgia estetică 333

Romantism, preraphaelitism și redescoperirea medievalismului

25 Artă pentru o eră nouă 344

Realistiții, impresioniștii și simbolistiții

26 Șocul noului 350

Mecanizare, expresionism, realism spiritual și originile abstracționismului

Artiști evrei, teme creștine (Emily D. Bilski) 362

27 Impactul modernismului 368

Distrugere, creație, abstracționism

28 Impactul celui de-al Doilea Război Mondial 378

Suprarealism, simbolism și renașterea artei figurative

Mileniul și mai departe. O expoziție de artă creștină contemporană în Marea Britanie

(Meryl Doney) 391

29 Călătoria continuă 394

Arta pământului (earth art): peisaj, artă și eco-teologie

30 Inovare și tradiție 400

Căutarea spiritualului în arta contemporană

Vorbește scribul. Realizarea Bibliei Sf. Ioan (Donald Jackson) 410

31 Quo Vadis? 415

Și acum, încotro?

Creștinismul și arta contemporană în America de Nord. Studiul de caz CIVA

(dr. James Romaine) 424

32 Câteva gânduri de încheiere 428

Note 431

Glosar 435

Bibliografie 436

Index 442

Sursele ilustrațiilor 447

Introducere

Ce este arta creștină?

O trecere în revistă a artei creștine va include în mod necesar o mare parte din istoria artei occidentale și a unor regiuni din Orientul Mijlociu, din Africa, din Asia, din cele două Americi și din Australasia, din Antichitate până în prezent. Aceasta reprezintă, desigur, numai o iță din complicata țesătură a culturii și a istoriei mondiale, și una care reflectă în mare parte amalgamul cultural al Europei și al îndepărtatelor meleaguri colonizate de popoarele bătrânului continent. Căci, în ciuda faptului că se trage din Orientul Mijlociu, creștinismul a ajuns să fie asumat ca normă socială de credință pe întinsul acestor teritorii din momentul în care a devenit religia de stat a Imperiului Roman – ca urmare a decretelor emise de Teodosiu începând cu anul 380 d.H. – și până la ascensiunea secularismului imediat după cele două războaie mondiale din secolul al XX-lea. O mare parte din arta creată în acest interval reflectă teme și agende creștine, uneori împletite peste măsură cu cele din sfera laicității. Artă pusă în slujba Împărăției lui Dumnezeu a fost adesea folosită pentru atingerea obiectivelor împărățiilor lumești; dar, în același fel, i-a stat în putință să le conteste, așa cum se întâmplă uneori în zilele noastre cu arta, cu publicitatea, cu filmele, cu radiodifuziunea și cu cărțile. Și totuși, aceste contexte publice ale artei au fost echilibrate de rolul pe care îl are arta în stimularea contemplării private și a unei reacții afective, intelectuale și senzoriale din partea individului. Frumusețea îl înalță și îl inspiră pe privitor și, în acest fel, poate sluji deopotrivă scopurilor culturii și ale credinței. Și totuși arta, religioasă sau de altă natură, nu este întotdeauna frumoasă.

Artă creștină poate fi religioasă atunci când servește necesităților religiei și transmite învățăturile ei prin simboluri și imagini recunoscutibile; poate fi spirituală atunci când, la fel ca și arta nespecifică credinței, ne dă posibilitatea să deschidem o dimensiune a existenței și a semnificației care transcende domeniul pur fizic și material; și poate fi sacră atunci când păstrează cu sfințenie valorile considerate în mod universal drept sacrosancte și sublime.

Rolul didactic al artei în cadrul creștinismului – în explorarea și în comentarea semnificației acestuia, în inspirarea devotamentului și în asigurarea unei focalizări în

vederea contemplației și rugăciunii – a stimulat o bogată moștenire culturală creștină și și-a adus contribuția la dezvoltarea artei în general. Dar există și alte considerente care au ieșit din când în când la iveală, ca de exemplu suspiciunile de idolatrie legate de venerarea imaginilor iconografice și neliniștea cu privire la comandarea unor opere de artă costisitoare, având în vedere că Cristos susținuse întrebuițarea averilor în scopul alinării suferinței oamenilor sărmani. Ca rezultat, la o extremă au apărut iconoclasmul și puritanismul evanghelic, care frizează filistinismul, în vreme ce acte excesiv de grandioase de patronaj artistic – care vizau mai degrabă glorificarea individului și a funcției decât a lui Dumnezeu – au constituit caracteristica principală a celeilalte extreme. Imaginile vulgare sau înspăimântătoare ale pietății populare, care au de-a face mai mult cu folclorul și cu superstiția decât cu estetica, se regăsesc în arta creștină, deoarece aceasta are o funcție care o depășește pe cea a artelor „frumoase”. Fiindcă arta asociată cu credința are și o finalitate practică, și anume aceea de a-i da privitorului posibilitatea și, de cele mai multe ori, chiar și creatorului să se apropie mai mult de Dumnezeu. Astfel de imagini funcționale fac parte totodată din aventura artei creștine, chiar dacă, de regulă, nu sunt considerate parte a „istoriei artei”.

Mulți teologi au scris despre artă, încă de pe vremea lui Grigore cel Mare și a lui Ioan Damaschinul, explorând vocabularul comun care este utilizat deseori de cei care au avut parte de intuiții de natură spirituală prin intermediul artei: Balthasar, Karl Barth, Hans Küng, Jacques Maritain, Paul Tillich și, mai recent, Michael Austin, Margaret Barker, David Brown, David Tracy și Rowan Williams, ca să amintim doar câțiva. Cartea de față nu urmărește procedeele în același fel, ci își propune mai degrabă să urmărească convergențe semnificative între artă, credințele creștine și contextul social în decursul istoriei. Este o întreprindere de anvergură, ca să nu spunem temerară, și în mod inevitabil unele materiale și subiecte au fost insuficient acoperite sau au fost lăsate pe dinafară din neatenție, lucru pentru care îi cer cititorului iertare și îngăduință.

Încercare de a defini arta „creștină”

Așadar, ce este arta „creștină”? Să fie oare o artă creată de creștinii practicanți? Dacă da, atunci va trebui să lăsăm pe dinafară vitraliile bisericesti inspiratoare ale artistului evreu Chagall, picturile înfățișând frumoase Madone cu gâtul de lebedă ale alchimistului Parmigianino, Fecioarele anoste ale lui Perugino, cel care s-a declarat ateu, și senzualele chipuri de sfinți și păcătoși ale lui Caravaggio, un artist pătruns de latura întunecată a sexualității, a violenței și a crimei.

Oare arta este creată pentru un public specific creștin sau ca artă sacră a credinței creștine, folosite pentru a-i susține scrierile și ritualurile în lăcașurile de cult? Dacă da, atunci instalațiile video ale lui Bill Viola, care încorporează aspecte ale filozofiei și ale artei creștine într-o rețea cuprinzătoare de referințe culturale, nu au să le comunice nimic spectatorilor creștini pentru simplul fapt că nu i-au vizat în mod specific pe ei? Cu certitudine nu aceasta a fost intenția creatorilor lor. Dacă

Întruchiparea legăturii dintre uman și divin în momentul creației. Michelangelo, *Crearea lui Adam*, 1508-1512; tavanul Capelei Sixtine, Vatican.

arta creștină ar fi fost numai pentru consumul celor credincioși, atunci puterea ei de a evangheliza sau de a contribui la dialogul interconfesional prin transmiterea experienței umane comune ar fi negată, ca să nu mai vorbim despre țelurile mai nobile ale artei ca mod universal de comunicare și identificare afectivă și ca mijloc de căutare a adevărului și a unei realități ultime. Însăși enclava sfântă din inima Ierusalimului dovedește pericolul unor asemenea pretenții exclusiviste, reunind, așa cum se și întâmplă, locul jertfei lui Avraam, locul Templului iudaic, care au fost în mare măsură martorii slujirii lui Cristos, și locul Călătoriei Nocturne și al înălțării profetului Mahomed, despre care ne amintește Domul de pe Stâncă. Luptele pentru preluarea controlului asupra acestui loc sfânt au dat naștere multor conflicte de-a lungul veacurilor și, din nefericire, continuă încă să o facă, în vreme ce locul rămâne totuși un simbol sacru pentru toți.

Este artă „creștină” numai arta care relatează narațiuni biblice sau cea care ține de subiecte, de simboluri și de iconografia creștină? Dacă da, atunci aceasta ar exclude posibilitatea unei reacții spirituale din partea creștinilor în fața unor lucrări de artă nespecifice credinței, cum ar fi formele impresionante și îmbinate organic ale sculpturii *Mamă cu prunc*, a umanistului Henry Moore. Ar nega în același fel și adeziunea creștinilor la protestul extrem de elocvent al lui Picasso împotriva obscenității războiului – *Guernica*.

Este evident că nicio definiție simplă nu este îndestulătoare, iar în lucrarea de față s-a adoptat o abordare cuprinzătoare, care depășește limitările, pentru a cerceta felul în care arta a reflectat și a stimulat o luare de poziție față de învățăturile lui Cristos și față de gândirea și experiența creștină de-a lungul veacurilor și modul în care continuă să ne vorbească, ajutându-ne să înțelegem, să punem sub semnul întrebării, să percepem și să creștem. Așa cum a arătat Maritain, arta, la fel ca muzica, poate face lucrurile „mai mult decât sunt” și penetrează dincolo de actul văzului și al experienței, spre un nivel mai adânc al percepției. Dând frâu liber operei de artă și lăsând-o să fie ea însăși, artistul recunoaște implicit puterea creației de a face ca un lucru să devină mai mult decât este: un fel de decojire a cepei, ca să descoperim în egală măsură complexitatea și simplitatea regenerativă a miezului ei, după modelul rolului tradițional al exegezei și al hermeneuticii. Căci dacă imboldul uman de a crea poate fi văzut ca parte constitutivă a unei încercări neostoite de a se apropia mai mult de forța creatoare ultimă, pe care creștinii, la fel ca mulți alții, o cunosc drept „Dumnezeu”, atunci actul prin care se naște arta – la fel ca nașterea copiilor sau a ideilor – este o expresie viguroasă a aceluși impuls. După cum scrie arhiepiscopul Rowan Williams în cartea sa *Grace and Necessity [Har și necesitate]*¹, arta este „silită să arate ceea ce este într-un anumit sens real; arată ceva diferit de propria muncă de creație”. Aidoma rugăciunii, ea oferă un traseu potențial pentru intrarea în relație cu Creatorul, așa cum a recunoscut Michelangelo atunci când a plăsmuit electrizanta imagine iconografică care adastă pe bolta Capelei Sixtine, întruchipând clipa creației și prefigurând reconcilierea, când vârfurile întinse ale degetelor lui Dumnezeu și ale lui Adam, divinul și umanul, sunt pe cale să se atingă.